

ПРЕЛОМИТЕ, ПРОПАДАНИЯТА, ПРЕКЪСНАТОСТТА В ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ 20^{-ТЕ} – 30^{-ТЕ} ГОДИНИ НА ХХ ВЕК⁸

Михаил Неделчев

Анотация: У конструиранни своix великих оповiдань нацiоналнi лiтературнi iсторii звичайно шукають i представляють наслiдковiсть, послiдовнiсть, розвиток/розгортання одної жанрової системи чи тематичного напрямку. Таким чином звичайно замовчуються/перемикаються загадковi пропадання сенсу, щiлин, рiзких змiн. Але вони об'єктивно вiдбуваються – аби було вiдчуття сприйняття їх вибухових вияв. Такi переломи стають завершально вiдними, коли вони дають можливiсть авангарду проявляти свої найрадикальнiшi явища – особливо поезiєю й у фрагментарнiй белетристицi.

Ключовi слова: пропадання, переломи, авангард, болгарська лiтература, поезiя, белетристика.

В конструйрането на своите големи разкази, националните литературни истории обикновено търсят и представят приемствеността, последователността, развитието/разгръщането на една жанрова система или тематична насока. Така обикновено се премълчават/прескачат загадъчните пропадания на смисъла, процепите, резките промени. Но те обективно се случват – стига да има сетива за възприемането на взривните им появи.

За да ги видим обаче, трябва отново да се върнем към изоставените представи за литературен процес – значително усложнени от всеобщото постмодерно усъмняване във валидността на каквито и да е прогресистки големи разкази. Новата оптика ще ни даде възможност да съзрем ярко открити тези хиатуси, да установим, че има моменти, когато *старата* литература сякаш изчезва, пропада в нищото. В такива проблемни ситуации тематичните нахлувания от вън спрямо литературното поле (идващи от чужди култури тематични вълни или принудите на мегаполитически събития, например войните) причиняват действителни радикални *прекъсвания*.

Такива преломи стават пределно видими, когато дават възможност да се изявят някои от най-радикалните явления на авангарда – особено чрез поезията и във фрагментарната белетристика. Често това е *направена* литература, породена от рецептите в манифестите.

Големият български литературовед проф. Никола Георгиев формулира: „По силата на общите закони и българският литературен процес е съчетание от устойчивост, оразличаване и противопоставяне във времето. В процеса трите посоки променят степента на относителната си сила, а в литературното мислене по правило предпочитание се отдава на устойчивата

⁸ Текстът е изграден въз основа на доклад, прочетен на Кръглата маса „Преломите в украинската и българската култура (XIX-XXI в.) – историческо-теоретични ракурси” в град Киев, Украйна, 22 май 2017 г.

приемственост за сметка на оразличаването и противопоставянето.” (Георгиев 1987). Въпросът е, че понякога преломите, пропаданията са така радикални, че се губи посоката, не се вижда от какво се отласкват, спрямо какво се случват тези *оразличавания* и *противопоставяния*. Това са така наречените *взривни* явявания в литературата. Проблематично е дали те са *кризи* или напротив – *подеми* в литературата.

Но представа за подобна двойственост носи въобще идеята за взрива. Ето как звучи един от фрагментите на Юрий Михайлович Лотман от неговите „Тезиси към семиотиката на руската култура” (1992 г.): „Новото се ражда във взрива/от взрива. В тези думи е заложена идеята за принципната непредсказуемост. Но историческото изучаване на взрива, всеки опит да бъде осмислен той като момент на динамическото развитие, подразбира обилно зараждане на различни хипотези „предсказващи назад” по думите на Пастернак. Тези ретроспективни предсказания съвсем не са това, от което историкът може да се отвърне като от поредните исторически заблуждения. В историята настоящето въздейства на бъдещето не само непосредствено, но и чрез изминалото. Ретроспективният поглед от момента на взрив върху това, което го е предшествовало, е способен да преосмисли целия ход на историята и отново да повлияе на бъдещето” (Лотман 1992).

Ето в това е едно от големите предизвикателства към литературния процес, което взривните явявания му отправят: опасността от разпад, невъзможността след взрива да съединиш прекъснатото, да запазиш общия разказ в неговото единство. Всичко това ни се случи на нас, днешните литературоведи от страните на Източна Европа около годините 1989–1991 – времето на голямата социална и общокултурна промяна след рухването на комунистическата система. За някои наблюдатели, картината на литературното пространство се представя като „раздробена и неподдаваща се на систематизация”, литературният процес е „загубил разбиранията си за йерархии и писателски репутации” – включително и чрез възвръщането, приобщаването на писатели-емигранти и емигранската литература, като литературните текстове в собствения смисъл на понятието „се смесват с хипертекстове, които вече образуват своего рода хиперпотоци, а културната галактика на Интернета твори ежечасно заедно със самия литературен процес една виртуална действителност”. Дори, твърдят някои, е отминало безвъзвратно времето на *школите, направленията, методите*, чиито напрегнати взаимоотношения обичайно регулират хода на литературния процес, като всъщност всичко това се е разпаднало, разпръснало се е на отделните писателски индивидуалности и дори е придало свръхзначимостта на самостоятелната книга.

Но дори да е вярна, тази драматична ситуация съвсем не е уникална. Та не се ли случва – ако не като разпад, то поне като преподреждане – всеки път, когато човечеството е омагьосвано от краевековните умонастроения, от краевековни вълнения, тъги, страсти и прозрения? Не се ли се е случило то около 1900-та година, а сега го преживяхме отново – и дори по-силно – около 2000-та...

Да, проломите, разломите, пропаданията, разпадите, сриговете, хиатусите са наистина разнотипни и различни по сила – неслучайно употребяваме толкова много близки по значение думи, за да ги обозначим, добавяме все нови и нови синоними.

Всъщност периодът, който днес най-вече ни интересува, 20-те и 30-те години на българската – а и на още редица други литератури – е обграден, затворен между две такива външности гигантски и радикални пролома-разлома. Дали ще ги виждаме и назоваваме краища и начала на двете световни войни и така ще останем в парадигмата на пределна зависимост точно в тези точки на литературното от разрушителното мегаполитическо, или ще се опитаме да интерпретираме собствените културни смисли и така ще защитаваме и търсим автономното, зависи от изследователската ни нагласа. Но за всички ни са очевидни именно тези стихийно отварящи се начално-финални хиатуси. А и вътре в тези две десетилетия се случват няколко по-едри и по-маломерни пролома. Но за това – след малко...

Нека преди това се опитаме да си отговорим как се съотнасят – с оглед на тази причинена от проломите допълнителна и често неочаквана динамика – две понятия, които стоят близко едно до друго и които ние употребяваме най-често интуитивно, без ясно разграничаване. Говоря за *литературен процес* и *литературна история*.

Отново ще потърсим основания при проф. Никола Георгиев, в неговите знаменити „Тезиси по историята на новата българска литература”: „Да изследваме литературен процес ще рече да подходим към някакъв текстов обем (примерно българска литература през XIX и XX век) с категорията „процес” и повече или по-малко на основата текстовите дадености да изградим „процесуален” образ на литературата и в най-добрия случай да породим в нея нови значения. Литературният процес е колкото обект на изследване, толкова и инструмент за моделиране и смислопораждане. В него за пореден път се събират двете главни съставки на литературоведската дейност: текстов анализ на произведения и изграждане на концептуални построения и значения в литературата.” (Георгиев 1987).

Този акцент върху текстови масив (текстови обем), върху текстови анализ – включително и на заедно, накуп събрани текстове, за които интуициите ни говорят, че принадлежат към толкова раздалечаващите се поради разривите стилови и тематични насоки, дава възможности именно да се уловят в голямо приближение причинените раздалечавания.

Литературната история вече би трябвало да разказва както за протяжните случвания, така и за проломите/разломите. Трябва, но – както вече бе казано – най-често не го прави по отношение на вторите, защото трудно се учи как да ги описва, защото обикновено не е извършена предварителната работа върху струпаните текстови масиви. (Тази необявена двутактовост на изследователската дейност е фиксирана малко общо от Пол де Ман в неговата работа „Литературна история и литературна модерност”: „За да станем литературни историци, ние трябва да помним, че онова, което наричаме литературна история, има малко или нищо общо с

литературата и онова, което наричаме литературна интерпретация – стига само да е добра, – е всъщност литературна история.”; де Ман 1983).

Ще приведа тук и изрази от моите собствени тезиси върху литературната история:

Литературноисторическото се случва едновременно в много посоки и на различни равнища. Понякога тези посоки се сплитат, понякога линиите им се наслаждат, интерферира, но нерядко просто съществува паралелно.

Да се пренебрегва или дори прикрива непрекъснатата прекъснатост в ходовете на литературноисторическото – в името на големия наратив – означава да се конструира, да се трупа една фалшива история, една лошо утопична история.

Литературноисторическото не търси една единствена посока (Неделчев 2009).

Но това е казано за литературноисторическото като потенция. А ето консервативният ми скептичен възглед за самата литературна история, която аз виждам като колективно творение, спрямо което създателите на нови и нови литературноисторически сюжети отправят несекващо своите провокации:

Литературноисторическият разказ вече набъбва многосъставно, трупа сюжети, някои забравя, други отхвърля, трети тенденциозно пренебрегва – въпреки тяхното упорито явяване отново и отново, пак като единично и за първи път правено откритие.

Литературноисторическият голям наратив е трайно струпище на всичко това, той е консервативна утопия за една окончателност и неизменност на отложената в паметта литература. Той е едновременно жив и подвижен, твърд и мъртъв. Той е всичко това, което толкова литературоведски школи от последните десетилетия се опитват да анихилират, да обявят за несъществуващо (Неделчев 2009).

Ще използвам разграничението, което също най-общо направих между литературен процес и литературна история. Чрез вглеждането в общите текстови масиви ще съгледаме това, което пределно ярко се отделя, *оразличава и противопоставя*. И така впоследствие на един втори такт можем да установим кога наистина се случват разрывите и преломите вътре в дведесетгодишния период от българската литература. Или, в литературния процес се *потопяме*, докато литературноисторическото конципиране изисква дистанция.

Безспорно стилово стърчащите в литературния процес извън средното и познатото групи от текстове, сочещи, че тук имаме прорив, имаме частичен прелом, са изяви преди всичко на литературния авангард. Ще посоча три такива случая: разнोजанровата продукция на ямболските авангардисти, сюрреалистическия прорив на любовно-литературната двойка Яна Язова–Александър Балабанов и много по-трудно уловимия завои към фрагментарно-есеистична проза.

Литературната ни история отдавна е усвоила, включила в разказите си диaboлическата литература от годините след 1922-а – и в прозата („страшните разкази” с дошли сякаш отникъде, лишени от биография странни персонажи на Владимир Полянов и Светослав Минков – автори, които впоследствие се „нормализират” по различен начин), и в поезията (ранният Атанас Далчев

и донякъде Димитър Пантелеев). Това обаче не се е случило в първото десетилетие на века с *жеманфишистките текстове* на Андрей Протич и Никола Данчов. И никак, ама никак не се случва с предизвикателните футуристични жестове и поезии и прози на тези ямболски авангардисти – въпреки анархистичния свръхепатиращ „Манифест на дружеството за борба против поетите”, въпреки диалога им със самия Маринети, въпреки любезното внимание на българския патрон Гео Милев и въпреки застъпничеството чрез нарочни подробни мемоари на Кирил Кръстев; въпреки всичко това никой (дори и аз) не е прочел днес книжките на Тодор Чакърмов „Зъболекари и зъботехници” и на Тодор Драганов „По неравен път”. А може би точно тук е един от малките преломи?

Още по-необяснимо е пренебрежението и мълчанието около появяващата се в любовен диалог около 1931–1932 г. сюрреалистическа поезия на двама иначе толкова шумни автори като Яна Язова и Александър Балабанов, тишината около техните поеми в сбирките „Язове” и „Бунт” и автобиографическия игрови стихотворен пространен текст „Бурени” на големия класически филолог. Пролом или сюрреалистичен прорив нагоре, в небето – *корен дълбоко в небето*, както отново сюрреалистично ще възвести десетилетия по-късно Биньо Иванов?

А не е истински описан и завой към есеистична фрагментарна проза – с най-загадъчна изява в книгите за любовта на Найден Шейтанов (измислил цял новогovor – напр. любоема и любодей за женското и мъжкото начало), който свидетелства за взривни трансформации на цялата жанрова система или поне за противоборстващото съжителство на различни жанрови системи...

Дори само тези три примера говорят за наистина сложната динамика от въпросните двадесет години, за пропадания и възвемания, за прекъснатост и континуитет, които изискват усложнена методика при литературноисторическото описание. Така например, в годините след 1925-та авангардисткото някак се тушира, бунтът е укротен, авторите, повечето от тях, търсят по-класически форми. (Това се случва и в поезията Николай Марангозов – един от най-епатиращите дотогава творци.) И първата кулминация на тази нова класичност е още през 1927 г. – с излизането на „Старопланински легенди” на Йордан Йовков и „Вечната и святата” на Елисавета Багряна. Но не е ли прорив и един друг тип нахлуване на политиката в литературата чрез явяването на толкова дискутираните и охулвани от определени среди романи „Слънцето угаснало” на Владимир Полянов (всъщност на цяла поредица негови политически романи) и „Кръв” на Константин Константинов? А някъде през 1931–1932 г. е втората вълна на бунта. И отново завой към консервативна националистичност в белетристика и в очеркистика (в пътеписите и народоведските опуси от различен – но винаги заразен с художественост и индуциран с фикционалност – вид), докато настане и времето на описанията на застрашените идилии на българския *свят от вчера*, до големия прорив с Вапцаров.

А тук трябва да се добави и още един сюжет: още от средата на двадесетте години се случва първият *голям разкол* в българската литература с демонстративното обособяване като

друга литература, като нямаща нищо общо с тази, общонационалната литература пролетарска линия. И тя наистина е д р у г а литература. Нещо още по-драматично се случи като втори голям разкол и след 1989 г. – с разцепването на цялата литература на поне две литератури, които не се четат една друга, сякаш са правени на различни езици. Но не зрееше ли този разкол още през 70-те и 80-те години на миналия век чрез описаната в една моя студия неизградена докрай и неизявена литературноисторически алтернативна жанрова система на българската белетристика и чрез лириката на така системно проучваните от изследователите около Нов български университет алтернативни поети от късната социалистическа епоха?

Ето на тези, а и на още много други въпроси, струва ми се, трябва да отговори отново и отново нашият проект за паралелно изучаване на тази може би цяла *култура на преломите* в украинската и българската литература от съответните периоди.

ЛИТЕРАТУРА:

Георгиев 1987: Георгиев, Н. Тезиси по историята на новата българска литература. – **В:** *Литературна история*, 1987, кн. 16.

де Ман 1983: de Man, P. Literary History and Literary Modernity. – **In:** de Man, P. *Blindness and Insight*. Methuen and Co, 1983.

Лотман 1992: Лотман, Ю. Тезиси към семиотиката на руската култура – **В:** Лотман, Ю. *Култура и информация*. София: Наука и изкуство, 1992.

Неделчев 2009: Неделчев, М. Явяването на литературно-историческата реконструкция. Почти манифест. – **В:** *Култура*, Брой 28 (2555), 24 юли 2009.

Информация за автора:

Михаил Неделчев – професор по история на българската литература в Департамента по нова българистика към Нов български университет.

e-mail: mnedeltchev@nbu.bg